

Hadis ve Bilim Adlı Çalışma Üzerine Bazı Notlar

Muhammed Enes Topgöl

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Hadis Bilim dalı Doktora Öğrencisi
met624@gmail.com

Atıf

*Muhammed Enes Topgöl, Hadis ve Bilim Adlı Çalışma Üzerine Bazı Notlar,
Marife, Bahar 2012, ss. 189-203*

Hakkında bazı noktalara temas edilecek olan *Hadis ve Bilim* adlı eser Osman Oruçhan tarafından kaleme alınmış ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 2011’de neşredilmiştir. Daha önce tez formatını¹ da inceleme imkânı bulduğumuz çalışmada dikkat çeken bazı noktaların, eserin neşrinin ardından kamuoyu ile paylaşılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Dört bölümden oluşan *Hadis ve Bilim* adlı eserin, *Birinci Bölüm*’ünde “Bilimsel Verilerle Hadis Tenkidinin Tarihi Kökenleri”ne dikkat çekilmiş; *İkinci Bölüm*’de, “Pozitif Bilimlerin Verileriyle Hadis Tenkidinin İmkânı”na temas edilmiş; *Üçüncü Bölüm*’de ise “Örnekler ve Uygulama” başlığı altında bilimin ilgi alanına giren rivâyetler sened ve metin bakımından tahlile tabi tutulmuştur. Sened kısmında klasik cerh-ta’dîl kaynaklarındaki bilgilerden hareketle râviler hakkında hükümler verilmiş, metin tenkidi kısmında ise hadisî sıhhat durumu, pozitif bilimlerin bir arz kriteri olarak benimsenmesi suretiyle tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, sözü edilen eserde yer verilen râvi tetkikleri hakkında bazı mütalaalarda bulunulacak, râvi tetkik ve tenkitlerinin, klasik dönemde olduğu gibi “hadisî sahihliği veya zayıflığı hakkında bilgi sahibi olmak” için değil, bizatihi “hadisî zayıf kılmak” için bir araç olarak kullanıldığı bazı örnekler özelinde gösterilecektir. Ayrıca yanlış zabtedilen râvi isimleri ile bazı şekil özelliklerine temas edile-

¹ Osman Oruçhan, *Hadiste Metin Tenkidi İlkesi Olarak Pozitif Bilimlere Aykırılık* (AÜSBE 2005).

cektir. Ciddî bir problem olan “pozitif bilimlere arz” meselesi ise, bilimin tabiatına dair bazı tartışmalara temas eden ve *Hadis ve Bilim* adlı çalışmayı hadis ilmi [özelikle gözden kaçan tarîkler, mutâbaât, şâhid ve âdid gibi rivâyetlerin diğer tariklerle karşılaştırmasını yapmadan tatbik edilen sorunlu arzlar] bakımından daha ayrıntılı olarak ele alan bir diğer çalışmaya bırakılmıştır.

I. Tad’îf Aracı Olarak Râvi Tenkidi

Hadis ve Bilim adlı çalışmadaki hadis istihlalarının yanlış kullanımı yanında gerek rivayet metinlerinin gerekse cerh-ta’dîl lafızlarının tercüme hataları, şâz olan cerhlerin veya tevsîkten daha alt mertebede yer alan ifadelerin esas alınarak diğer ta’dîllerin göz ardı edilmesi yani şâz görüşlerin genelleştirilmesi, atıf problemleri ve muhaddisler tarafından oldukça iyi tanınan ve kaynaklara istinâden yüzlerce yıldır haklarında belli bir kanaat hâsıl olan bazı râviler ile ilgili yorumlar, verilen bilgilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği hissini uyandırmaktadır. Ayrıca râvi biyografileri sunulurken münekkit âlimler arasında herhangi bir kronolojiye dikkat edilmediği ve pek çok biyografide tevsîk ve tad’îf hükümlerinin iç içe girdiği de gözlemlenmektedir. Bu durum, hakkında bilgi verilen râvinin durumunu anlamada nisbî de olsa bir zorluk doğurmaktadır. Burada mezkûr problemleri gösteren sınırlı sayıda örnekle yetinilecektir.

A. İstihlaların Yanlış Kullanımı ve Tercüme Hataları

Müellif, Abdümelik b. Cüreyc hakkındaki ta’dîl ifadelerini zikrederken Yahya b. Maîn’in de aynı minval üzere olan görüşlerini nakletmekte, ardından sözlerine şöyle devam etmektedir: “...öte yandan sebebini açıklamamakla birlikte o, İbn Curayc’ın, ez-Zührî’den aldığı hadislerle ilgili olarak ‘Bir değeri yoktur (*Leyse bi şey*)’ yorumunu yapmıştır.”² Ancak müellif burada cerh-ta’dîl ifadelerinden olan “leyse bi şey” lafzının Yahyâ b. Maîn’e izafe edilen bir kullanımını gözden kaçırmıştır. İbn Hacer’in naklettiğine göre Yahyâ b. Maîn bu lafzı kullandığında, râvinin rivâyetinin azlığına işaret etmektedir.³

Nu’aym b. Hammâd’ın biyografisine yer verirken müellif, bir hadis usûlü terimini yanlış anlamış ve bu yanlış anlamadan hareketle râvinin Ebû Hâtim’e göre zabt vasfına yeterince sahip olmadığı sonucuna varmıştır. Onun nakline göre Ebû Hâtim, Nuaym ve Abde Süleymân’dan hangisini tercih edeceği sorulduğunda “ikisine yaklaşmam “ما أقرهما” cevabını vermiştir.⁴ Halbuki Ebû Hâtim, iki râvinin ta’dîl bakımından aynı seviyede olduğunu, “ikisi birbirine ne de yakın” diyerek ifade etmiş ve aralarında tercihte bulunmasının mümkün olmadığını söylemiştir.⁵

² *Hadis ve Bilim*, s. 97.

³ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü’s-sârî mukaddimetü Fethi’l-Bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, I-XIII, Kâhire 1416/1996, s. 660. İbn Hacer’in bu nakli hakkında bir eleştiri için bk. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul 1998, s. 111-114. Ancak İbn Hacer’in rivâyeti, İbn Cüreyc özelinde değerlendirildiğinde daha makuldür.

⁴ *Hadis ve Bilim* s. 101.

⁵ Aynı lafzın yanlış tercümesinden hareketle yapılan hatalı yorumlar için bk. s. 122, 209, 333, 395.

Haccâc b. Muhammed ile ilgili görüşler de yoruma açıktır. Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Medîni, İclî ve İbn Hibbân tarafından tevsik edilen, Ebû Hâtim tarafından ise "sadûk" olarak nitelenen râvi hakkında yazar, onun güvenilir kabul edileceğini ancak Ebû Hâtim'in yorumundan dolayı hadislerinin hasen derecesinde sayılabileceğini ifade etmektedir.⁶ Halbuki râvi hakkındaki tevsikler açıktır ve Ebû Hâtim'in değerlendirmesi bu bağlamda anlaşılmalı ve râvinin rivâyetleri sahih kabul edilmelidir.

İbn Uleyye ile ilgili olarak nakledilen ifadelerden bazıları da yanlış ve izaha muhtaçtır. Yazar, Ahmed b. Hanbel'in İbn Uleyye hakkındaki görüşlerine yer verirken şöyle bir ifade kullanmıştır: "...ölmüye kadar hadislere -özellikle şefaate ilgili hadislere karşı insafsız davrandığını- ve hadisçilere karşı tutumundan vazgeçmediğini söylemiştir." Yine yazarın naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel, onun hadislere karşı insafsız davrandığını ifade etmiştir.⁷ Bu ifadelerden İbn Uleyye'nin hadislere insafsız davrandığı ve şefaate ilgili hadisler ile ilgili olumsuz kanaatlere sahip olduğu anlaşılmalıysa da, ne Ahmed b. Hanbel'in sözünün, ne de yazarın iddialarının şefaate hadisleri ile herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır. Ahmed b. Hanbel, İbn Uleyye için şöyle demektedir: "Hadis nakletme konusunda hakkı gözetmez/insâflı davranmazdı." Kendisine "nasıl hakkı gözetmez/insâflı davranmazdı?" diye sorulunca da şu cevabı vermiştir: "O ancak araçlar vasıtasıyla [meclisine girebilenlere] hadis rivâyet ederdi. Halbuki her işte insâflı davranmak ne güzel şeydir!"⁸ Müellif, İbn Müflih'in (ö.763/1361) *el-Âdâbü's-şer'îyye* adlı eserine başvursaydı ifadeyi daha doğru anlayabilir ve böylesine fahiş bir hataya düşmemiş olurdu. İbn Müflih, bu konu için eserinde "fî insâfi tullâbi'l-ilm ve men kâne yuhâbî fi't-tahdîs/ilim tâliple-rinin hakkını gözetmek ve hadis rivâyetinde torpil yapan kimse hakkında" başlıklı müstakil bir bölüm açmış ve konu hakkında ulaşabildiği rivâyetleri zikretmiştir.⁹

Müellif ise Ahmed b. Hanbel'in bu tarz ifadelerinden hareketle şu sonuca varmıştır: "İbn Hanbel'e göre artık onun rivayetlerinin sahih sayılması, en azından vicdanen doğru sayılamaz."¹⁰ Ayrıca nebize ilgili bir anekdotan hareketle¹¹ -olayı nakleden Vekî'in izahını dikkate almayarak- râviyi "sarhoş olacak kadar içki içen biri" olarak nitelemek ve sika olmadığını belirtmek de "insaflı" bir tutum değildir.

Müellifin, Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile ile ilgili olarak Katâde'den "Ebu't-Tufeyl'e bir konak/belde hakkında hadis olup olmadığını sordum. Bana 'her mevki

⁶ *Hadis ve Bilim* s. 103. Benzer hatalı yorumlar için bk. 129, 131, 132.

⁷ *Hadis ve Bilim*, s. 130.

⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-selâm* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XVIII, Beyrût 1422/2001, VII, 209-210.

⁹ Muhammed b. Müflih el-Makdisî, *el-Âdâbü's-şer'îyye* (nşr. Şuayb el-Arnaût-Ömer el-Kayyâr), I-III, Beyrût 1419/1999, II, 107-109.

¹⁰ *Hadis ve Bilim*, s. 131.

¹¹ Yazarın ifadesi şöyledir: Ali b. Haşram (ö.257/871) diyor ki: Vekî' b. el-Cerrâh'a (ö.196/811) "İbn Uleyye'yi nebîz içerken gördüm, o kadar ki, bir eşeğe bindirilerek birisi tarafından evine götürülmek zorunda kaldı." dedim. Vekî' dedi ki: "Basra'lı birini nebîz içerken görürsen onu [haram işlemekle] suçlayabilirsin, ama Kûfe'li birini görürsen sakın onu suçlama." Ben: Bu nasıl [iş]! deyince bana dedi ki: "Kûfe'li biri dinen [onun helal olduğuna inanarak] içer. Basra'lı da dinen [onun haram olduğuna inanarak] terk eder." (*Hadis ve Bilim*, s. 130).

hakkında bir hadis vardır' dedi. Eğer Ebu't-Tufeyl'in Rasûlullah'tan rivayet ettiklerini zikretseydim kitap uzayıp giderdi" şeklinde naklettiği ifadenin ardından "Katâde'ye göre o, her mevki hakkında hadis bulunduğunu iddia eden, ancak yalan yanlış rivayetlerle sözü uzatan biri gibi görünmektedir" demesi¹² Katâde'nin me-ramını ifade etmemektedir. Öncelikle Katâde'nin sözü "her mevzu hakkında bir söz vardır" ifadesiyle bitmektedir ve bu, Ahmed b. Hanbel,¹³ Buhârî¹⁴ ve İbn Adî'nin¹⁵ yaptıkları nakilden rahatlıkla anlaşılmaktadır. "Eğer Ebu't-Tufeyl'in Rasûlullah'dan rivayet ettiklerini zikretseydim kitap uzayıp giderdi" ifadesi ise İbn Adî'ye aittir ve bu durum mevcut neşirde ve bu neşrin atıf yaptığı bir diğer nüshada açıkça görül-mektedir. Öte yandan İbn Adî'nin Katâde'den yaptığı naklin diğer kaynaklardaki varyantlarına bakılınca sorulan meselenin konak/belde olma ihtimali de zayıfla-maktadır. Sonuç olarak burada, mevkiler hakkında yalan yanlış rivayetlerle sözü uzatmak gibi bir şey söz konusu değildir.

Abdülvâhid b. Ziyâd hakkındaki görüşleri sıralayan müellif, yaptığı yanlış bir tercümeden dolayı onun zayıf olduğu sonucuna varmıştır. Yazarın tercümesine göre Ebû Dâvûd et-Tayâlisî şöyle demiştir: "el-A'meş'in mürsel olarak rivâyet ettiği hadislerin tamamını merfû' hale getirerek hadisleri kasden [değiştirmiştir]" (İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 155).¹⁶ Öncelikle bu rivâyetin İbnü'l-Cevzî'den önce Ukaylî tarafından nakledildiği belirtilmelidir.¹⁷ İbnü'l-Cevzî naklinde "عمد إلى أحاديث

كان يرسلها الاعمش فوصلها كلها" şeklinde verilen ibare Ukaylî tarafından şöyle rivâyet edilmiştir: "عهد إلى نقل أحاديث كان يرسلها الاعمش فوصلها كلها" ve "عمد إلى عهد" ifadeleri yazarı yanlış anlamaya sevk etmiş olmalıdır. İfadenin muhtemel tercümesi "A'meş'in mürsel olarak naklettiği hadisleri mevsûl olarak nakletmeye yöneldi" şeklinde olabilir. Görüldüğü üzere burada mürselleri kasten merfû haline getirmek değil, belki o tarz rivâyetlerin mevsûl tariflerini göz önüne alarak nak-letmek söz konusudur. Çünkü kullanılan fiil "نعمد" değil "عمد إلى" fiilidir. Buradan yola çıkarak aynı zamanda Buhârî'nin de kendisinden hadis naklettiği râvinin "ha-dis uydurucusu" olma ihtimalini gündeme getirmek ise mümkün değildir.

Yazar, ed-Derrâc Ebu's-Semh hakkındaki nakillerinden birinde tercüme ha-tası yapmıştır. Yazara göre Osmân b. Saîd "Derrâc ve Mişrah b. Âhân değersizdir (leysâ bi zâk). Onlar sadûktur" demiştir.¹⁹ Halbuki Yahyâ b. Maîn'in râvilere ilişkin görüşlerini naklettiği bir de *Târîh*'i bulunan Osmân b. Saîd, önce Yahyâ'nın Derrâc

¹² *Hadis ve Bilim*, s. 225.

¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl* (nşr. Vasiyullâh b. Muhammed Abbâs), I-III, Beyrut 1408/1988, II, 197.

¹⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I-IX, Beyrût, ts., III, 59.

¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl* (nşr. Süheyl Zekkâr), I-VII, Beyrût 1409/1988, V, 87.

¹⁶ *Hadis ve Bilim*, s. 268-269.

¹⁷ Ukaylî, *ed-Du'afâu'l-kebir* (nşr. Abdulmutî Emîn Kal'acî), I-IV, Beyrût 1984/1404, III, 55.

¹⁸ Buradaki "عهد إلى" ifadesi kuvvetle muhtemelen "عمد إلى" ibaresinin tashif edilmiş hali olmalıdır.

¹⁹ *Hadis ve Bilim*, s. 303.

için sika dediğini nakletmiş, daha sonra da kendi kanaati olarak “Derrâc ve Mişrah b. Âhân böyle [yani sika] değil [leysâ bi zâk], sadûkturlar” demiştir.²⁰

B. Genelleştirilen Cerhler

Çalışma boyunca gözlemlenen bir diğer problem, cerhlerin genelleştirilmesidir. Öyle ki, zaman zaman müteşeddit olarak bilinen bir âlimin cerhiyle, pek çok âlimin tevsîk ettiği bir râvi zayıf sayılabilmektedir. Bunun sonucunda ise hadisin ilgili târikinin zayıf olduğu sonucuna varılmıştır. Ahdâr b. Aclân bu noktada örnek olarak zikredilebilir. Müellifin, Buhârî, İbn Maîn, Nesâî, İbn Hibbân ve Ahmed b. Hanbel tarafından tevsik edilen, Ebû Hâtim’e göre hadisi yazılabilen râviyi, Ezdî’nin, Ahdâr’ın rivâyetlerini sahih saymamasına dayanarak zayıf kabul etmesi doğru değildir.²¹

Benzer bir tutumun Ebû Ubeyde Abdolvâhid b. Vâsıl ile ilgili de sergilendiği görülmektedir. Burada Yahyâ b. Maîn, İclî ve İbn Hibbân tarafından tevsik edilen râvi yine el-Ezdî’nin cerhi ile zayıf kabul edilmiştir. Yazarın bu tadîfteki bir diğer dayanağı ise Ahmed b. Hanbel’in onunla ilgili kanaatleridir. Yazar Zehebî’den alıntı ile Ahmed b. Hanbel’in onun hakkında “zayıf olmasından korkarım” dediğini nakletmektedir.²²

Ancak yazar burada muahhar bir kaynaktan ziyâde bizzat Ahmed b. Hanbel’in el-İlel’ine başvurursa Zehebî’de “أخشى ان يكون ضعيفا” şeklinde yer alan ibarenin siyak ve sibakıyla şu şekilde olduğunu görebilirdi: سألت أبي عن جعفر بن ميمون فقال حدث عنه يحيى والثوري وأبو عبيدة الحداد أخشى أن يكون ضعيف الحديث (Abdullah) babama Ca’fer b. Meymûn’u sordum, şöyle dedi: Ondan Yahyâ, Sevrî ve Ebû Ubeyde el-Haddâd rivâyette bulunmuştur. Onun zayıf olmasından korkarım.”²³ Dolayısıyla burada Ahmed b. Hanbel’in zayıflığından endişe ettiği kimse Ebû Ubeyde değil, Ca’fer b. Meymûn’dur. Bu iki hatalı cerh-ta’dîl yorumundan hareketle senede verilen zayıf hükmü de tartışmalı hale gelmektedir.²⁴ Rivâyetin eleştirilebileceği nokta ise hem metin hem de isnâd bakımından şâz olmasıdır.

Süleym b. Âmir’in pek çok âlim tarafından tevsik edildiğini ifade eden yazar, râvinin bazı isimlerden yaptığı rivâyetlerin mürsel olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle de onu “tam olarak sika bir râvi saymanın mümkün olmadığı söylenmektedir” demektedir.²⁵ Ancak irsâl yaptığı isimler içerisinde araştırmaya konu olan seneddeki hocası Ebû Umâme el-Bâhilî’nin ismi bulunmamaktadır.²⁶ Bu durumda Süleym’in ondan yaptığı nakillerin sahih olması gereklidir.

²⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, Beyrut, ts., I-IX, III, 441.

²¹ *Hadis ve Bilim*, s. 98.

²² *Hadis ve Bilim* s. 98.

²³ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 103.

²⁴ *Hadis ve Bilim*, s. 98-99.

²⁵ *Hadis ve Bilim*, s. 153.

²⁶ *Hadis ve Bilim*, s. 153.

Mes'ûdî hakkındaki farklı görüşleri zikreden yazar, onun A'meş ve Abdumelik b. Umeyr'den yaptığı rivâyetlerin maktûb olduğunu nakletmektedir.²⁷ Ancak burada ilginç bir ifade kullanmakta ve şöyle demektedir: "Eğer bu hadisin isnâdında da kalb yapmış ise -ki bu ihtimal dışı değildir- hadisi el-A'meş'den veya ondan rivâyet eden diğer râvilerden aldığı halde bu râviyi değiştirerek Abdullah b. Muhârîk'tan rivâyet etmiş olabilir."²⁸ Ancak İbn Maîn'in ifadesi oldukça nettir ve iki isimle kayıtlıdır. Yazarın delilsiz bir surette bu çerçeveyi genişletmesi anlaşılabilir değildir.

Yazarın Hammâd b. Zeyd hakkında naklettiği pek çok tevsîkin ardından "Abdurrahman b. Mehdî ve Ya'kûb b. Ebî Şeybe'nin iddiaları onun güvenilirliğine gölge düşürecek niteliktedir"²⁹ şeklinde bir hüküm vermesi ve hatta mezkûr tevsîkleri râvinin, ashâbu'l-hadîsten olmasına bağlaması oldukça gariptir. Kaldı ki Abdurrahmân b. Mehdî'nin "onların zamanında insanların (muhaddislerin) imamı dört idi: Basra'da Hammâd b. Zeyd..." ve "Hammâd b. Zeyd'den başka hadisleri yazmadan iyice ezberleyen birini görmedim. Onun yanında yalnız Yahyâ b. Saîd'in sahifesi vardı; çünkü onları karıştırıyordu" demesinin,³⁰ râvinin zayıf olmasına ne şekilde delâlet ettiği de anlaşılammaktadır. Son cümle, işaret edilen kaynaktaki "وكان

يخلط فيه" şeklindedir ve "o sahifedekileri karıştırdı" diye tercüme edilebilir veya Hammâd'ın, ezberinden naklettikleriyle Yahyâ'nın sahifesindekileri karıştırdığı düşünülebilir. Ancak sırf bu ifadeden hareketle -aynı münekkidin- önceki tevsîklerini görmezden gelmek doğru olmasa gerektir. Burada olsa olsa şâz bir ifade vardır ya da daha kuvvetli bir ihtimal olarak râvinin âmâlîği nazara verilmek istenmiştir. Ya'kûb b. Ebî Şeybe'den nakledilen ifadeler ise devrin rivâyet telakkisi çerçevesinde değerlendirilmelidir. Kaldı ki müellif bir başka yerde irsâl ve lafızlara dikkat etmemek ile ilgili eleştirileri "ancak bu kusurlar hemen hemen tâbiîn tabakasının tamamında vardı"³¹ diyerek reddetmekte ve böylece kendi içinde tutarsızlığa düşmektedir.

Abdullah b. Vehb hakkındaki ifadeler de yoruma açıktır. Râvi ile ilgili on kadar âlimin tevsîk ifadelerini nakleden müellif, rivâyet alırken icâzet metodunu kullanması, sika-zayıf ayırımı yapmadan her râviden hadis alması ve rivâyetinde tek kaldığı hadislerin bulunması nedeniyle onu "yeterince güvenilir bir râvi olamamakla" itham etmektedir.³² Öncelikle onun "sika-zayıf ayırımı yapmadan her râviden hadis alması" şeklinde bir ifade, râvi hakkındaki değerlendirmeler içerisinde yer almamaktadır. Yine bizzat müellifin, Sâcî'den naklettiğine göre³³ Mısır bölgesinde icâzet metodu ile rivâyet yaygındı ve bunun cerh sebebi olarak anlaşıl-

²⁷ Bu ifade Yahyâ b. Maîn'e aittir ve oldukça güzel bir nisbî cerh örneğidir. İbn Maîn'in râvi ile ilgili diğer yorumları için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrût, ts, (Haydârâbâd 1372/1953 baskısından ofset), V, 251.

²⁸ *Hadis ve Bilim*, s. 206.

²⁹ *Hadis ve Bilim*, s. 221.

³⁰ *Hadis ve Bilim*, s. 220.

³¹ *Hadis ve Bilim*, s. 214.

³² *Hadis ve Bilim*, s. 234.

³³ *Hadis ve Bilim*, s. 233-234.

ması zordur. Naklettiği rivâyetlerde hiç teferrüd etmeyen bir muhaddis bulmak ise gerçekten çok zordur.

Alâ' b. Abdirrahmân ile ilgili yapılan alıntılar da birtakım sorunlar içermektedir. Öncelikle Ebû Hâtîm onun için -yazarın iddia ettiği gibi- "sikalar ondan rivayette bulundu; ancak ben onun hadisini münker görüyorum" dememiştir.³⁴ Ebû Hâtîm ifadesi şöyledir: "Kendisinden sika râviler rivâyette bulunmuştur, ben hadislerinden bazılarını münker kabul ediyorum (أنا أنكر من حديثه أشياء)."³⁵ İki ifade arasındaki fark açıktır. Bunun yanı sıra râvi hakkında pek çok tevsîk ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca müellif, Yahyâ b. Maîn'in râvi hakkında "Alâ' hüccet olamaz" dediğini başka eserlerden nakletmek yerine, çalışması boyunca atif yapmadığı onun *Târîh*'inin Dârimî rivâyetine başvursaydı, orada İbn Maîn'in hem Alâ' hem de babasını tevsîk ettiğini görebilirdi.³⁶ Ancak son tahlilde hakkında cerh ve ta'dîlin hakkında teâruz ettiği râvi ile ilgili olarak verilen zayıf hükmü üzerinde yeniden düşünülmemelidir. Râvinin birtakım müelliflerin de ifade ettiği gibi sadûk olması daha muhtemeldir.

Eserdeki mesnetsiz cerh örneklerinden biri de Habîb eş-Şehîd ile ilgilidir. Râvi hakkında, aralarında İbn Sa'd'ın da yer aldığı sekiz müellifin tevsîklerini zikreden müellif şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: "Habîb eş-Şehîd hakkındaki yorumların çoğuna göre o sika bir râvidir. Ancak İbn Sa'd'ın onun hakkındaki yorumu, hadisinin hüccet olarak kullanılamayacağını, sadece itibar için yazılabileceğini ifade etmektedir."³⁷ İbn Sa'd'ın yazar tarafından da nakledilen "sika inşaallah" şeklindeki ifadesinin, nasıl olup da bu tarz yorumlara sebebiyet verdiğini anlamak zordur.³⁸

C. Atıf Problemleri

Hammâd b. Seleme hakkında "İbn Adiy, Hammâd'ın hata ettiği, ref ettiği ve teferrüd ettiği hadislerden örnekler vererek onun hakkındaki güvensizliğe dikkat çekmek istemiştir" diye yazar,³⁹ İbn Adî'nin "Hammâd b. Seleme'nin, üstatlarından naklettiği hasen ve sahih hadisleri vardır. Ayrıca kendisinin pek çok tasnîfi ve üstâdı bulunmaktadır. O, Müslümanların imamlarındandır. Nitekim Ali b. el-Medînî 'Hammâd b. Seleme hakkında eleştiride bulunamı dini bakımından ithâm edin' demmiştir. Ahmed b. Hanbel'in görüşleri de bu istikamettedir"⁴⁰ şeklindeki hüküm cümlesini görmezden gelmiştir. Ayrıca İbn Adî, Hammâd b. Seleme ile ilgili bilgileri,

³⁴ *Hadis ve Bilim*, s. 395.

³⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 357.

³⁶ Yahyâ b. Maîn, *Târîh (rivâyetü Osmân ed-Dârimî)* (nşr. Ahmed Muhammed Nûr Seyf), Dimaşk 1400/1980, s. 173.

³⁷ *Hadis ve Bilim*, s. 339.

³⁸ Genelleştirilen cerhlere örnek olmak üzere bk. s. 124, 125, 128, 141-142, 174, 229, 260, 261, 273, 277-278, 292, 296-297, 321, 333, 333-334, 337-338, 340-341, 343-344, 358, 359, 375-376, 415-416, 430-431.

³⁹ *Hadis ve Bilim*, s. 112.

⁴⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 266.

müellifin atf yaptığı yerde değil (III, 261-264), II. cildin 253. sayfasından itibaren zikretmiştir.

Müellif, Vekî hakkında onlarca tevsîk ifadesi zikretmiş, ardından da onun nebiz içtiğine dair bazı nakillerden hareketle ve İbnü'l-Medîni'den naklettiği "Vekî [hadisleri rivayet ederken] lahn yapardı; ondan lafzıyla bir hadis nakletseydim, bu harikulade bir şey olurdu. O 'Âişe'den...' diye başlar, Ebû Hişâm ve başkalarından rivayet ederdi" şeklindeki ibareye dayanarak "Vekî b. el-Cerrâh'ın sika bir râvi kabul edilmesi mümkün görünmemektedir" demiştir.⁴¹ Ancak müellifin Ali b. el-Medîni'ye izâfe ettiği yorum, atf yapılan kaynak *Târîhu Bağdâd*'da⁴² yer almamaktadır. Ayrıca cerh ifadelerinin verildiği cümlelerin son paragrafında İbn Maîn'in râvi için 'onda bir beis yoktur; hadisi yazılır' dediği nakledilmiş, bir sonraki cümle olan son paragrafta ise Vekî'in sika bir râvi olamayacağı yönündeki kanaat zikredilmiştir. İbn Maîn'in ifadesinin tevsîk olduğu açıktır.⁴³

Yazarın Simâk b. Harb hakkında vardığı sonuç tartışmalı olmakla birlikte, bu sonuca varırken yaptığı bazı atflar da sorunludur. Nitekim o Ebû Hamse isimli bir müellifin Simâk hakkında "sikadır" dediğini nakleder.⁴⁴ Ancak bu isimde bir münekkit tespit edilemediği gibi, atf yapılan eserde de böyle bir bilgi yer almamaktadır (Zehebî, *Siyer*, V, 247). Hakkında cerh ve ta'dîlin teâruz ettiği bir râvi olan Simâk hakkında "oldukça zayıftır" hükmünü vermek ve onun rivâyetlerinin Hz. Peygamber'e ait olmasının oldukça zor olduğunu belirtmek ve bu hükümden hareketle senedin diğer râvilerini incelememek ise doğru bir tutum değildir.

Müellifin, Fıtr b. Halîfe ile ilgili hüküm cümleleri de sorunludur. Çünkü kendisinin Fıtr hakkında naklettiği bilgiler arasında onun "iyi kötü ayrımı yapmadan her râviden hadis alması" ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur.⁴⁵ Hafızasının zayıflığını ise sadece bir tek nakille ispata çalışmak ikna edici değildir. Ayrıca râvi hakkında verilen yorumlar için kaynaklara yapılan bazı atflar da sorunludur. Mesela el-Cûzecânî'nin râvi için "sika" dediğini nakleden yazar, on bir satır aşağıda bu sefer es-Sa'dî bir müellifin de onun için "sika" dediğini nakletmiştir. Halbuki bu iki nisbe de İbrâhîm b. Ya'kûb el-Cûzcânî için kullanılmaktadır. Ayrıca hem es-Sa'dî'nin görüşü için atf yapılan kaynakta (*el-Kâmil*, VI, 30) hem de Cûzcânî'nin görüşü için atf yapılan eserde (*Ahvâlü'r-ricâl*, s. 66) "sikadır" değil, "[haktan] sapmıştır, sika değildir" ifadesi yer almaktadır ve bu tenkidin, Cûzcânî'nin özel durumu dikkate alındığında⁴⁶ Şîlik eğilimi duyan kimselere karşı olan tutumundan kaynaklanan bir eleştiri olduğu açıktır. Yazarın her iki eserdeki aynı ifadeyi nasıl olup da "sikadır" sek-

⁴¹ *Hadis ve Bilim*, s. 135.

⁴² *Hadis ve Bilim*, s. 135.

⁴³ Vekî b. el-Cerrâh'ın cerh-ta'dîl bakımından değerlendirilmesi için bk. Nuri Tuğlu-Ahmet Yıldırım, "Vekî b. Cerrâh ve *Kitabu'z-Zuhd* Adlı Eseri", *SDÜİFD*, 2009/1, S. 22, s. 41-56.

⁴⁴ *Hadis ve Bilim*, s. 179.

⁴⁵ *Hadis ve Bilim*, s. 216.

⁴⁶ Onun Nâsıbilikle suçlandığı hatırlanmalıdır (bk. İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb* [nşr. Muhammed Avvâme], Halep 1408/1988, s. 95 [Nasîbî: Hz. Ali taraftarlarına düşmanlık besleyenler için Şîa'nın kullandığı bir tâbir (bk. Ebû Hâtîm er-Râzî, *ez-Zîne* [Abdüsselam Samerrai, *el-Gulûv ve'l-fıraku'l-gâliye fî'l-hadaratü'l-İslâmiyye*, Bağdad 1402/1982 içinde], s. 256-258).

linde kaydettiği ise anlaşılammıştır. İlgili hadisin Fıtr b. Halife'den dolayı zayıf olduğunu söylemek ise⁴⁷ mümkün değildir.

Yazarın Süfyân b. Uyeyne gibi bir muhaddis için bizzat zikrettiği onlarca tev-sîk ifadesinin ardından "kanaatimizce, İbn Uyeyne'nin rivayet ettiği hadisler yeterince güvenilir değildir" demesi tam bir keyfilik örneğidir. Humeydî'nin hocasından yaptığı bazı nakillerin ardından yaptığı bazı değerlendirmeler ise her insan için söz konusu olabilecek türden hatalardır. Öte yandan kaynakçada, A'zamî neş-rini kullandığını tasrih etmeyen yazarın,⁴⁸ Humeydî'nin eserine yaptığı bazı atfların da Süfyân b. Uyeyne ile hiçbir ilgisinin olmadığı, *Müsned'e* müracaat edildiğinde görülmektedir. Nitekim o "onun hakkında en doğru bilgiyi ilk elden elde edebileceğimiz kişi olan, öğrencisi Humeydî'nin *el-Müsned* isimli eserinde kaydettiği bilgilere göre o hafızasına güvenilebilecek bir değildir" demektedir.⁴⁹ Yazar bu cümleyi desteklemek için Humeydî'nin *Müsned*'inin I, 44, 53, 93, 105, 135, 140, 167, 187, 188, 231, 260, 264; II, 238, 407. sayfalarına atıf yapılmıştır. Ancak A'zamî'nin *Müsned* neşri tek cilttir ve altı çizilen sayfalarda Süfyân'ın durumu ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer yerlerde ise hafıza zayıflığından ziyade birtakım şek/süphelerden bahsedilmektedir. Sonuç olarak müellifin "İbn Uyeyne'nin rivayet ettiği hadisler yeterince güvenilir değildir" şeklindeki kanaatini Humeydî'ye dayandırma çabası akîm kalmaktadır.

Müellifin Şerîk b. Abdillâh ile ilgili kanaatleri bazı açılardan sorunludur. Nitekim yazara göre İbn Maîn, râvi hakkında "onda bir beis yoktur", "kuvvetli değildir" demiştir. Ancak dipnotta atıf yapılan kaynaktan (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 363) sadece "onda bir beis yoktur" ifadesi yer almaktadır. Yani râvi İbn Maîn tarafından cerh edilmemiştir. Diğer görüşler de dikkate alındığında, râvi hakkındaki en doğru yorum, İbn Hacer'in "sadûktur ancak hata ederdi" şeklindeki değerlendirmesidir ve râvi, yazarın iddia ettiği gibi zayıf değildir.⁵⁰

D. Muhtelif

Yazarın, İbn Sîrîn hakkındaki yorumları tartışmaya açıktır. O, İbn Sîrîn'e, yaşadığı bir borç probleminden dolayı deyim yerinde ise "gaspçı" demekte, yaşadığı dönemdeki hadis rivâyet usûl ve üslûbunun bir parçası olan mürsel rivâyetleri hakkında "İbn Sîrîn'in mürselleri, sadece sika râvilerden hadis aldığı ve hadis rivayetinde titiz davrandığı gerekçesiyle sahih sayılmıştır. Ancak bunun bir garantisi bulunmamaktadır; çünkü onun sika kabul ettiği bir râvi başkaları tarafında[n] pekala zayıf görülmüş olabilir. Dolayısıyla onun mürsellerinin sahih sayılması tartışmasız kabullenilebilecek bir şey değildir" diyerek istifhâm uyandırmaya çalışmaktadır. Yazarın vardığı sonuç ise İbn Sîrîn'in hadis rivayeti açısından iddia edildiği

⁴⁷ *Hadis ve Bilim*, s. 217.

⁴⁸ *Hadis ve Bilim*, s. 480.

⁴⁹ *Hadis ve Bilim*, s. 228.

⁵⁰ *Hadis ve Bilim*, s. 355.

kadar güvenilir olmadığıdır.⁵¹ Hadis ilminde ricâl tenkidinin ilk mümessillerinden biri olan İbn Sîrîn hakkındaki yorumlar ilmî anlamda gerçeği yansıtmamaktadır.

Bunların yanı sıra müellif, hadis ilminde ihtisâs yapanlar tarafından kabul edilmesi mümkün olmayan kanaatler de serdetmiştir. Örneğin o “Ma’mer ile Abdurrazzâk’ın zayıf oldukları tespit edilmişti”;⁵² “hadisin bu versiyonu hem ez-Zührî’nin hem de İbn Uyeyne’nin zabt yönünde cerh edilmiş olmaları nedeniyle sahih sayılamaz”⁵³ gibi ifadeler kullanarak oldukça tartışmalı görüşlere imza atmıştır. Buna benzer bir diğer şâz yorum ise hem Abdurrazzâk’ı hem de Ma’mer b. Râşid ve Ahmed b. Hanbelî’i töhmet altında bırakan şu ifadelerdir:

“Sonuç olarak Abdurrazzâk b. Hemmâm, hıfzının zayıflığı, telkin alması ve yalancılık gibi nedenlerle cerh edilmiş bir râvidir. Ancak şunu ifade etmeliyiz ki, Abdurrazzâk Kütüb-i Sitte’de yer alan pek çok hadisin kaynakları arasında yer almaktadır ve bir hadis koleksiyonu musannıfıdır. Bu râvînin hadislerinin değerlendirilmesinde yukarıdaki cerh beyanlarının dikkate alınmamış olması hadis usûlünde önemli bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Bu durum, Ma’mer b. Râşid ve İbn Hanbel gibi başka önemli şahsiyetler için de geçerlidir.”⁵⁴ Abdurrazzâk b. Hemmâm ve hadisçiliği hakkında yapılan çalışmalar ise yazardan daha farklı kanaatlere ulaşmıştır.⁵⁵

Nûh b. Ebî Meryem hakkında pek çok münekkit âlimin cerh ifadelerini zikreden müellif,⁵⁶ sonunda, bu cerhlerin doğru olmadığını, onun Ebû Hanîfe’nin öğrencisi ve rey taraftarı olduğu için zayıf kabul edildiğini Gürkan Göktaş’ın çalışmasına atfen dile getirmektedir.⁵⁷ Bu durumda akla, yazarın çalışma boyunca kendilerine atıf yaparak pek çok râviyi zayıf kabul ettiği cerh-ta’dîl kitaplarındaki bilgilerin sıhhati ve râvilerle ilgili kendisinin verdiği tad’îf hükümlerinin doğru olup olmadığı gelmektedir.

Yazar bir başka yerde, eserin tamamındaki hareket tarzının hilâfına olarak ve ilginç bir şekilde İbrâhîm en-Nehaî ile ilgili cerhleri, kendisinin Ehl-i Rey olmasına bağlamakta ve kabul etmemektedir.⁵⁸ Halbuki müellif, İbrâhîm en-Nehaî için sorun olmadığını ifade ettiği “mürsel rivayetlerde bulunmak, lafızlara dikkat” gibi tavırlardan dolayı pek çok râvi hakkında tartışmalı kanaatler serdetmiştir.⁵⁹

II. Râvi İsimlerinin Zabtı

Hadis ve Bilim adlı çalışmada pek çok râvi isminin yanlış kaydedildiği gözlemlenmektedir. Râvi isimlerinin zabtında hiç hata yapmamak oldukça zor olsa da,

⁵¹ *Hadis ve Bilim*, s. 339.

⁵² *Hadis ve Bilim*, s. 311.

⁵³ *Hadis ve Bilim*, s. 391.

⁵⁴ *Hadis ve Bilim*, s. 265.

⁵⁵ Örnek olmak üzere bk. Tokpınar, Mirza, *Abdürrezzak B. Hemmam ve Musannaf* (doktora tezi, 1998) DEÜSBE.

⁵⁶ *Hadis ve Bilim*, s. 149.

⁵⁷ *Hadis ve Bilim*, s. 150.

⁵⁸ *Hadis ve Bilim*, s. 213.

⁵⁹ Mesela bk. *Hadis ve Bilim*, s. 153 [Süleym b. Âmir]; s. 292 [Zührî]; s. 339 [Muhammed b. Sîrîn].

düşülmesi muhtemel bu tür hataları önlemek için klasik dönemde pek çok eser telif edilmiştir.⁶⁰ Bu tür eserlere başvurulsaydı, bu hatalardan bir nebze de olsa sıyrılmak mümkün olabilirdi. Râvî değerlendirmelerinde *el-Mektebetu'l-Elfiyye* adlı CD'den yararlandığını ve muhtemel yazım hatalarına karşı mümkün olduğunca matbû nüshalarla karşılaştırma ve kontroller yaptığını ifade eden yazarın,⁶¹ çalışma boyunca yanlış kaydettiği isim, nisbe ve künyelerden bazıları şunlardır:

“el-Burkî” şeklinde kaydedilen⁶² nisbe “el-Berkî” olmalıdır.⁶³

“Muemmil b. Hişâm” şeklinde kaydedilen,⁶⁴ isim “Müemmel” olmalıdır.⁶⁵

“er-Rukâşî” şeklinde kaydedilen nisbe,⁶⁶ “er-Rakâşî” olmalıdır.

“Abdurrahman b. Ganem” şeklinde kaydedilen⁶⁷ isim “Abdurrahmân b. Ganm” olmalıdır.

“Ubâde b. Nesâ” şeklinde kaydedilen⁶⁸ isim “Ubâde b. Nüsey” olmalıdır.⁶⁹

“Hasan b. Urfе” şeklinde kaydedilen⁷⁰ râvinin ismi “Hasan b. Arefe” olmalıdır.⁷¹

“Ebû Mi'şer” şeklinde kaydedilen⁷² künyenin doğrusu Ebû Ma'şer olmalıdır.

“Selâm b. Selem” şeklinde kaydedilen⁷³ râvinin ismi “Selâm b. Selm/Süleym” olmalıdır.⁷⁴

“Mıhmeş” şeklinde kaydedilen⁷⁵ isim “Mehmiş” olmalıdır.⁷⁶

“ed-Deylî (ed-Duelî)” şeklinde kaydedilen nisbe,⁷⁷ “ed-Dîlî [veya ed-Düelî]” olmalıdır.⁷⁸

⁶⁰ Konu hakkında telif edilmiş eserler için bk. Mehmet Eren, *Hadis İlmінде Ricâl Kitapları ve İlmi Değerleri* (H. VI-X/M. XII-XVI. Asırlar) (doktora 1997), SÜSBE, s. 67 vd; Emin Âşıkutlu, *Ricâl İlmine Giriş*, İstanbul 2007, s. 150 vd.

⁶¹ *Hadis ve Bilim*, s. 25.

⁶² *Hadis ve Bilim*, s. 99.

⁶³ Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Beyrût 1403-1412/1983-1992, III, 468.

⁶⁴ *Hadis ve Bilim*, s. 131.

⁶⁵ Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 1392-1972, I-XX, VI, 205.

⁶⁶ *Hadis ve Bilim*, s. 131.

⁶⁷ *Hadis ve Bilim*, s. 164.

⁶⁸ *Hadis ve Bilim*, s. 164.

⁶⁹ Muhammed b. Abdillâh b. Nâsiriddîn el-Kaysî ed-Dimeşkî, *Tavdîhu'l-müştebih fî dabtî esmâ'ir-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhum* (nşr. Muhammed Naîm el-Irkasûsî), Beyrut 1414/1993, I-X, I, 183.

⁷⁰ *Hadis ve Bilim*, s. 204.

⁷¹ Zehebî, *el-Müştebih fî'r-ricâl esmâihim ve ensâbihim* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kâhire 1962, s. 453.

⁷² *Hadis ve Bilim*, s. 210.

⁷³ *Hadis ve Bilim*, s. 211.

⁷⁴ Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. Abdullâh b. Ömer el-Bârûdî), I-V, Beyrut 1408/1988, IV, 84.

⁷⁵ *Hadis ve Bilim*, s. 262.

⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût-vd.), I-XXIII, Beyrût 1405/1985, XVII, 276; İbn Şehbe ed-Dimeşkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye* (nşr. Abdülalîm Hân), I-IV, Haydarâbâd 1398/1978, I, 193.

⁷⁷ *Hadis ve Bilim*, s. 275.

⁷⁸ Zehebî, *el-Müştebih*, s. 292.

“ed-Dabî” şeklinde kaydedilen nisbe,⁷⁹ “ed-Dabbî” olmalıdır.⁸⁰
“Burayde b. el-Hasîb” diye kaydedilen⁸¹ sahâbî ismi “Büreyde b. el-Husayb” olmalıdır.⁸²
“Yahyâ b. Akîl” şeklinde kaydedilen⁸³ isim “Yahyâ b. Ukayl” olmalıdır.⁸⁴
“Amr b. Mucamma” şeklinde kaydedilen⁸⁵ isim “Amr b. Mücemmi” olmalıdır.
“Rakî” şeklinde kaydedilen nisbe⁸⁶ “Rakkî” olmalıdır.⁸⁷
“Hasîf b. Abdîrrahman” şeklinde kaydedilen⁸⁸ isim “Husayf b. Abdîrrahmân” olmalıdır.⁸⁹
“Hasîb b. Cuhder” şeklinde kaydedilen⁹⁰ isim “Hasîb b. Cahder” olmalıdır.⁹¹
“ed-Dustuvâî”⁹² şeklinde kaydedilen nisbe, “ed-Destuvâî” olmalıdır.⁹³
“Utiyy b. Damra” şeklinde kaydedilen⁹⁴ râvinin ismi “Utey b. Damra” olmalıdır.⁹⁵
“İbn Ebî Nuceyh” şeklinde kaydedilen⁹⁶ isim “İbn Ebî Necîh” olmalıdır.
“Abdullah b. Osman b. Hasîm” şeklinde kaydedilen⁹⁷ isim “Abdullah b. Osman b. Huseym” olmalıdır.
“er-Hurkî” şeklinde kaydedilen nisbe,⁹⁸ “er-Hurakî” olmalıdır.⁹⁹
“Hâlid b. Nezzâr” şeklinde kaydedilen¹⁰⁰ isim “Hâlid b. Nizâr” olmalıdır.¹⁰¹

III. Yazım Yanlışları ve Hatalı Kullanılan Bazı Kavramlar

Çalışmada, çokça yazım yanlışı yer almaktadır. Oysa yapılacak dikkatli bir son okuma veya ilmî redaksiyon, bu tür hataların büyük oranda ortadan kalkmasını sağlayabilirdi. Burada tek tek kelime yanlışlarını vermek yerine tekrarlanan

⁷⁹ *Hadis ve Bilim*, s. 275.

⁸⁰ İbn Nâsiriddîn, *Tavdîhu'l-müştebih*, V, 408.

⁸¹ *Hadis ve Bilim*, s. 276.

⁸² Zehebî, *el-Müştebih*, s. 266.

⁸³ *Hadis ve Bilim*, s. 289.

⁸⁴ İbn Nâsiriddîn, *Tavdîhu'l-müştebih*, VI, 305.

⁸⁵ *Hadis ve Bilim*, s. 289.

⁸⁶ *Hadis ve Bilim*, s. 292.

⁸⁷ İbn Nâsiriddîn, *Tavdîhu'l-müştebih*, IV, 220.

⁸⁸ *Hadis ve Bilim*, s. 292.

⁸⁹ İbn Nâsiriddîn, *Tavdîhu'l-müştebih*, III, 259.

⁹⁰ *Hadis ve Bilim*, s. 316.

⁹¹ Zehebî, *el-Müştebih*, s. 266.

⁹² *Hadis ve Bilim*, s. 321.

⁹³ Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 310.

⁹⁴ *Hadis ve Bilim*, s. 325.

⁹⁵ İbn Nâsiriddîn, *Tavdîhu'l-müştebih*, VI, 442.

⁹⁶ *Hadis ve Bilim*, s. 231, 370.

⁹⁷ *Hadis ve Bilim*, s. 379.

⁹⁸ *Hadis ve Bilim*, s. 395.

⁹⁹ İbn Nâsiriddîn, *Tavdîhu'l-müştebih*, III, 181.

¹⁰⁰ *Hadis ve Bilim*, s. 428.

¹⁰¹ Zehebî, *el-Müştebih*, s. 638.

yanlırlara temas edilmiştir. Örneğin pek çok yerde “Ebû Hureyre’ya, Ebû Hureyre’dan, Ebû Hureyre’nın...” ünlü uyumuna aykırı kullanımlara yer verilmiştir. Medîne’li, Kûfe’li, Basra’lı, Sicistan’lı, Harran’lı gibi kullanımlar tezde sık sık yer almıştır. Halbuki Türkçe’de -li, -lı gibi yapım ekleri kesme işaretiyle ayrılmaz. Dörtbin, onbir, ondört, beşyüz, üçyüz gibi sayıların yazılılındaki yanlırlar da tez boyunca çokça tekrarlanmaktadır. Ancak Türkçe’de para ile ilgili işlemler ve belgelerde rakamlar bitişik yazılırken, normal şartlarda birden fazla kelimedenden oluşan sayılar ayrı yazılır. Bunların yanı sıra Türkçe bakımından sorunlu olan cümleler de eserde yer almıştır.¹⁰²

Yazarın çoğul olan “sahâbe” kelimesi ile tekil olan “sahâbî” kelimesini pek çok yerde karıştırdığı görülmektedir.¹⁰³

Çalışma boyunca harf-i ta’rîflerin kullanımında belli bir standart yoktur. Örneğin bazı özel isimler harf-i ta’rîfli olarak verilmişken (el-Buhârî, ed-Dârekutnî, el-İclî, en-Nesâî gibi), bazılarında böyle bir yol izlenmemiştir (Tahâvî, Suyûtî gibi).

Bulkînî’nin *el-Arfü’s-şezzî*¹⁰⁴ diye atıf yapılan, yarım kalmış Tirmizî şerhinin adı *el-Arfü’s-şezî* olmalıdır.

Yazarın Arapça irap kurallarına zaman zaman uymadığı da gözlemlenmektedir. *ed-Duafâ ve’l-metrûkîn*,¹⁰⁵ *Kitâbu’s-Sunenu’l-Kubrâ*¹⁰⁶ gibi.

“Hâşebiyye” yazarın ifade ettiği gibi “Cehmiyye mezhebinin bir kolu”¹⁰⁷ değildir. Tarih içerisinde bu isimle anılan birden fazla grup bulunsa ve Cehmiyye’nin bir kolu bu şekilde anılsa da Fıtr b. Halîfe’nin Şîlik eğilimine sahip olmakla ithâm edildiği dikkate alındığında burada zikri geçen grubun Muhtâr es-Sekafî ile birlikte Hz. Hüseyin’in intikamını almak için isyân eden topluluğun içerisinde yer alan fakir mevâfîler¹⁰⁸ olduğu anlaşılmaktadır.

IV. Kaynak Kullanımı ve Atıf Sorunları

Yazar, bazı durumlarda görüşlerini naklettiği müellifin eserleri yerine ikincil kaynaklara başvurmuştur. Bunların bir kısmı makul karşılanabilirse de, özellikle klasik dönemdeki bir görüş için modern bir kaynağa atıf yapmak uygun değildir. Nitekim Reşid Rıza’nın görüşlerini Juynboll’dan;¹⁰⁹ Serahsî’nin görüşlerini Abdülkadir Şener’den vermek;¹¹⁰ İbnü’l-Medînî ile ilgili bir bilgi için Ebû

¹⁰² Mesela bk. s. 37 [ilk paragraf, ikinci cümle]; s. 72 [“Yedi kat gökten” diye başlayan cümle]; s. 116 [başlıktan önceki son cümle]; s. 130 [sayfa başında “Sonraki yıllarda” diye başlayan cümle]; s. 222 [alttan ikinci paragrafta “Özellikle” diye başlayan cümle]; s. 364 [son paragrafta “İbnu’l-Medîni” diye başlayan cümle].

¹⁰³ *Hadis ve Bilim*, s. 222, 225, 237, 281, 290, 369, 407, 460.

¹⁰⁴ *Hadis ve Bilim*, s. 74.

¹⁰⁵ *Hadis ve Bilim*, s. 226, 229.

¹⁰⁶ *Hadis ve Bilim*, s. 378.

¹⁰⁷ *Hadis ve Bilim*, s. 216, dp. 1001.

¹⁰⁸ Öz, Mustafa, “Hâşebiyye”, *DİA*, XVI, 402.

¹⁰⁹ *Hadis ve Bilim*, s. 48.

¹¹⁰ *Hadis ve Bilim*, s. 64.

Şehbe'ye;¹¹¹ İbnu's-Sünnî için Ali Rıza Karabulut üzerinden atıf yapmak ve buradan hareketle İbnu's-Sünnî rivâyetini zikrettiği diğer rivâyetlere tercih etmek;¹¹² Gürkan Gökteş'in *Nûh b. Ebî Meryem ve Hakkındaki Bazı İddiaların Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans çalışması için Kırbasoğlu'na;¹¹³ Câbirî'nin Türkçeye tercümesi de bulunan *el-Aklu's-siyâsiyyu'l-Arabî* adlı eseri için İlhami Güler'in çalışmasına atıf yapmak;¹¹⁴ İbn Hacer üzerinden Şîf müellif Tûsî'nin bir diğer Şîf âlim Keşşî'den yaptığı bir nakle dayanmak¹¹⁵ kaynak kullanımı açısından uygun değildir ve bir doktora tezi için ciddi problemdir. Bu nedenle elde asıl kaynak varken, ikinci el bir kaynağa atıfta bulunmamak gereklidir.

Yazar mantar hadisini değerlendirirken "Bu değişiklik, söz konusu hadisin râvîsi el-Fâ' b. Süleymân'ın hıfzının zayıflığından kaynaklanmış olmalıdır" demektedir.¹¹⁶ Ancak daha önce geçen ve kendisine işaret edilen 3 nolu hadisin senedinde böyle bir râvinin adı geçmediği gibi kaynaklarda da bu isimle herhangi bir râvi tespit edilememiştir. Dolayısıyla kaynaklarda adı geçmeyen bir râviye nispetle yapılan bir değerlendirmeyi isabetli kabul etmek güçtür.

Öte yandan müellif, *Tezkiretü'l-huffâz* sahibi Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir İbnü'l-Kayserânî'ye (ö. 507/1113) eser boyunca "Kayserânî";¹¹⁷ Cûzcânî'ye -isim ve nisbelerini bilememekten olsa gerek- hem el-Cûzecânî hem de es-Sa'dî diye atıf yapmaktadır.¹¹⁸ Bir başka yerde ise o, İbn Hazzâm adlı bir yazarın *Tehzîbu'l-Esmâ* isimli eserine atıf yapmaktadır.¹¹⁹ Ancak bu isimde bir müellif tespit edilememiştir. Yazarın kaynakçada bu ismi "İbn Hazzâm, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn" şeklinde vermesi, öte yandan *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-luga* adlı bir eseri olan Nevevî'nin Ebû Zekeriyâ şeklinde bir künyesinin, el-Hizâmî şeklinde bir nisbesinin bulunması ve Muhyiddîn lakabı ile anılmasından hareketle İbn Hazzâm denilen müellifin, Nevevî olduğunu düşünmek mümkündür.

V. Sonuç

Râvi tetkikleri göz önüne alındığında *Hadis ve Bilim* adlı çalışmanın, cerh-ta'dîl ilmine "hadisin sahihlik veya zayıflığı hakkında bilgi sahibi olmak" için değil, bizatihi "hadisi zayıf kılmak" için başvurduğu yönünde kuvvetli bir algı oluşmaktadır. Çünkü çalışma boyunca ele alınan iki yüz yirmi kadar râvi içerisinde, sika olduğu sonucuna ulaşılan râvi sayısı oldukça mütevazı bir orandadır ve bu durum isnâdlar hakkında verilen hükümleri de etkilemiştir. Diğer bir deyişle hadislerin isnâdının güvenilir olmadığı, cerh-ta'dîl kaynaklarında yer alan bilgilerin yanlış

¹¹¹ *Hadis ve Bilim*, s. 105.

¹¹² *Hadis ve Bilim*, s. 371-372.

¹¹³ *Hadis ve Bilim*, s. 150.

¹¹⁴ *Hadis ve Bilim*, s. 253.

¹¹⁵ *Hadis ve Bilim*, s. 242.

¹¹⁶ *Hadis ve Bilim*, s. 377.

¹¹⁷ *Hadis ve Bilim*, s. 97, 101, 102, 122, 124, 130, 135, 166, 172, 174, 231, 234, 262, 272, 278, 280, 295, 320, 321, 337, 342, 376, 414, 434, 436.

¹¹⁸ Mesela bk. *Hadis ve Bilim*, s. 216, 294, 366.

¹¹⁹ *Hadis ve Bilim*, s. 433, 434.

kullanım, yanlış tercüme ve yorumlanmasıyla ortaya konulmuştur. Ayrıca belirtilmesi gereken bir husus da bir râvi hakkında cerh ile ta'dîl teâruz ettiği zaman ne müteşeddît ne de mütesâhil âlimin hükmü kabul edileceğidir. Görüşlerinde mutedil olan mutavassıt âlimin hükmü ise daha tercihe şâyândır. Ayrıca teâruz durumunda aslolan râvinin berâetidir ve ta'dîl öncelenmelidir. Ancak cerh müfesser olduğu zaman ta'dîlin önüne geçirilebilir. Nitekim cerh-ta'dîl ilmi ile ilgili bu meseleler müstakil çalışmalarda ve usûl kitaplarında açıklanmıştır. Araştırmacının düştüğü hatalardan birisi de cerh-ta'dîlde imam olarak kabul edilen münekkit âlimlerin hükmünü esas almak yerine ricâl tenkidinde görüşlerine ihtiyatla yaklaşılacak müteşeddît âlimleri tercih etmiş olmasıdır ve bu duruma, "genelleştirilen cerhler" başlığı altında sınırlı sayıda örnekle temas edilmiştir.

Pek çok râvi isminin, hadis ile ilgili bir çalışmada bulunmaması gereken oranda yanlış zabtedilmesi ise ayrı bir sorundur. Bunun yanı sıra eser, şekil özellikleri bakımından da birtakım müşküller barındırmaktadır. Özellikle yazım yanlışları, kaynak ve müelliflere yapılan atıflar bu bağlamda zikredilebilir. Eserin felsefî arka planı, problemler arzları, isnad ve metin açısından tenkit edilen hadisin gözden kaçan tarifleri ve eserin üslûbu ise bir başka çalışmada ele alınacaktır.